

AKADEMIK REXHEP ISMAJLI (PRISHTINË)

SHQIPTARËT DHE EVROPA JUGLINDORE

Ndryshe nga romanët, gjermanikët, sllavët, të cilët në procesin e tyre etnolitik të transformimit në italianë, spanjollë, gjermanë, danezë, serbë apo maqedonas, kanë pasur nevojë të emancipoheshin nga ideologjitë pan-, si panromanizëm, pangjermanizëm, pansllavizëm, shqiptarët, banorë të Evropës Juglindore qysh nga lashtësitë, kanë pasur një proces etnolitik njëherësh më kompleks. Kjo ka ndodhur për shkak të perandorive të mëdha në trojet e tyre, më të kundërthëshëm, të prerjes së kulturave perëndimore e lindore në trupin e tyre etnik, dhe më qartë - qoftë për veçantinë e skajshme të gjuhës së tyre, qoftë për origjinalitetin e receptimit të ndajshtrësave kulturore të ardhura nga jashtë.

Një gjuhë e njëjtë, në të cilën pasqyrohen saktësisht cilësia, intensiteti, koha e ndikimeve mesdhetare paraindoevropiane, greke të lashta e më vonë, latine e romane, sllave, turke e orientale; një kulturë komplekse, e begatë dhe e ndryshme nga fqinjët, në të cilën bashkëjetojnë përvojat e gojores dhe të popullores autoktone me shkrimoren; një traditë organizimi social e juridik tradicional qoftë edhe në mungesë strukturash shtetërore, por edhe përvoja të përkohshme dhe parciale të një shteti të veçantë në kohë të ndryshme: tri konfesionet e shumë sekte, një tolerancë e lartë fetare; një histori plot rezistencë, që mbase ua bëri të mundshme ekzistencën; bërthama autoktone iliroballkanike me elemente adstraciale nga Lindja e Perëndimi, e përshkuar nga krishterimi qysh në fillimet e tij; një tenacitet individualist dhe një diasporë shumë e përhapur në kohë dhe në hapësirë, i shquajnë shqiptarët nga rrethi i tyre i pandërmjetshëm, por në të njëjtën kohë i afrojnë me Jugun e Evropës dhe me Basenin Mesdhetar, duke përbërë kështu thelbin e Evropës Juglindore.

Përmby dy mijë vjet historie në pjesën e Evropës ku ajo pati lindur, përkundër përvojave të përkohshme për t'i kthyer në rrjedhat e Lindjes, bënë që në thelbin e tyre ky popull dhe kultura e tij t'i marginalizonin ato si të huaja, kalimtare e oksidentale, për të mbetur definitivisht në orbitën e botës perëndimore.

Siç e ka shënuar me saktësi gjeografi frëng Michel Roux, Shqipëria aktuale, trojet etnike kompakte shqiptare të ish-Jugosllavisë dhe Çamëria paraqesin hapësirën e identitetit etnik dhe kombëtar të shqiptarëve në aspektin historik e aktual, hapësirën e historisë së tyre mbi dymijëvjeçare, të kulturës, të infrastrukturës, të tërës strukturës sociale, të qendrave urbane, të komunimeve, të luftërave për çlirim dhe të raporteve të shumanshme me popujt fqinj.

Lëvizja e Rilindjes, qëllimi i së cilës ishte çlirimi nga sundimi osman, krijimi i shtetit kombëtar në hapësirat etnike, ndërtimi i shoqërisë sipas gjedheve perëndimore laike, që dhe mbeti pika kryesore për definimin e mëtejshëm të identitetit dhe për zhvillimet e ardhme të kombit.

Adriatiku Vënor, Italia, i gjithë Baseni Mesdhetar, Atika dhe ujdhesat greke, Bizanti (Stambolli), paraqesin hapësirën e shpërnguljeve të gjera të shqiptarëve nëpër shekuj, rezultat i të cilave është krijimi i një diaspore historike gjithnjë të gjallë: në

Dalmaci, në Itali të Jugut, në Greqi, në Turqi, në Siri, në Egjipt etj., e cila ndryshon varësisht nga koha e migrimit, nga shkaku i ikjes, nga orientimi vleror që i ka prirë, nga përkatësia fetare në momentin e ikjes, nga statusi social dhe nga natyra e raportet socio-politike në mesin e arritjes, prandaj edhe fati i saj përfundimtar ka qenë i ndryshëm.

Me Rilindjen Kombëtare dhe me kthimin përfundimtar drejt Perëndimit, u krijua një tjetër hapësirë e rëndësishme e diasporës shqiptare - hapësira e veprimtarive ekonomike në botën perëndimore, në të cilën ajo arrin t'i ruajë lidhjet me hapësirën e identitetit kombëtar dhe njëherësh të luajë një rol me rëndësi në rrjedhat e zhvillimit të saj.

E tërë Evropa Juglindore, edhe jashtë hapësirës së identitetit etnik, qoftë për shkak se ishte fare e njohur dhe e arritshme gjatë pesë shekujve të sundimit osman, qoftë për shkak të gjurmëve të veta nga e kaluara më e largët në të, apo për shkak se pas krijimit të shtetit shqiptar, jashtë tij mbeti më shumë se gjysma e shqiptarëve, paraqet një hapësirë gati të natyrshme për ta.

Pikërisht për shkak të fatit të popullit shqiptar në shek.XX situata në Evropën Juglindore bëhet jashtëzakonisht e komplikuar: shtetet kombëtare të sllavëve të jugut dhe ai grek, duke pasë okupuar territore shqiptare, duhej të merrnin mbi vete edhe problemet e kësaj popullate, që domethënë se edhe raportet ndaj shtetit shqiptar duhej t'i rregullonin sipas kërkesave të saj.

Greqia reagoi me mjete krejtësisht represive, duke i detyruar shqiptarët myslimanë të shpërnguleshin në Turqi e Shqipëri, dhe duke i asimiluar ortodoksët, për të krijuar kështu një prerje totale midis shqiptarëve të hapësirës kombëtare dhe atyre të diasporës në Atikë e ujdhesa. Kjo prerje po ashtu pati për pasojë fundin e rrugëve shekullore të veprimtarive ekonomike e tregtare për rajonet e afërta, shfityrimin dhe degradimin e qendrave urbane dhe frustrimin enorm për tragjeditë e panumërta të ndarjes së familjeve. Të gjitha këto e ushqyen edhe më shumë ksenofobizmin në Greqi dhe shtuan vështirësi të reja në procesin e demokratizimit të këtij shteti. Ekzistenca e minoritetit grek në Shqipërinë e Jugut e komplikon edhe më tej situatën në të dy anët.

Posaçërisht jofatlum që krijimi i shtetit të Jugosllavisë -shtet i sllavëve të jugut, vështirë të asimilueshëm midis tyre. Për më tepër, në të as hynë të gjithë sllavët e jugut, as vetëm sllavët. I ndërtuar sipas gjedhes së shtetit-komb, ky shtet i sllavëve as arriti të impononte serbët si bartës të identitetit jugosllav, ideologji e krijuar fillimisht nga kroatët, as të çlirohej nga pretendimi për të asimiluar dhe zhdukur shqiptarët. Derisa realiteti shumënacional mund të ishte pretekst për t'i mbajtur shqiptarët në të, identiteti i tij hipernacional separat sllav i vinte ata në pozitë të trupit të huaj. Kështu, pa gjetur zgjidhje për fatet e popujve sllavë të jugut, ky shtet i bëri shqiptarët viktimë të përhershme të konceptioneve pushtuese të serbëve. Në këtë mënyrë secili prej kombeve sllave të jugut u shtrëngua ta merrte mbi vete edhe barrën e raporteve me shqiptarët, ndërsa shqiptarët të merreshin edhe me fatin e tyre.

Me Lëvizjen Kombëtare të shek.XIX konstituimi i kombit u bë në tërësinë e territorit të tij etnik, hapësirë në të cilën ishin zhvilluar procese të gjata transformimesh historike-sociale, etnike-kombëtare dhe kulturore në raport me rrethin e pandërmjetshëm dhe me kuadrin më të gjerë evropiano-mesdhetar. Kështu, copëtimi do të linte së paku këto pasoja tragjike:

1. Copëtimin e mundshëm të integriteteve sociale, kulturore, ekonomike, urbane, të komunikimeve dhe të raporteve me fqinjët dhe me botën, të ndërtuara me shekuj;

2. Reduktimin e kapaciteteve dhe të potencialeve shpirtërore e materiale të këtij populli;

3. Izolimimin dhe zvogëlimin e peshës së përgjithshme të shtetit shqiptar në Ballkan;

4. Izolimimin e botës shqiptare dhe me këtë krijimin e një gryke të ngushtë në komunikimet jug Evropiane nga Mesdheu drejt Detit të Zi;

5. Kufirin më të pakalueshëm në Evropë midis dy pjesëve të një populli e me këtë tragjedi të panumërta familjare;

6. Vënien e Shqipërisë në varësi permanente nga Serbia (Jugosllavia) dhe të Serbisë para dilemës për të të pazgjidhshme: t'i asimilojë e zhdukë ata ose të bëhet bartëse dhe eksponente e interesave të tyre;

7. Zëvendësimin e një robërie (të Turqisë) me një tjetër për gjysmën e popullit;

8. Vazhdimin e pushtimit sllav historikisht frustrues për shqiptarët;

9. Gangrenizimin e një raporti tipik kolonial në mes të Evropës;

10. Destabilizimin permanent politik e ushtarak të rajonit.

Për ta ilustruar këtë po marr vetëm një shembull. Rrugët e komunikimit nga Durrësi, Shkodra e Vlora, përkatësisht nga Mesdheu e Adriatiku, drejt Athinës, Selanikut, Bizantit (Stambollit), Odesës, Sofjes, Naissit (Nishit), Raguzës (Rushës), Dubrovnikut, kalonin nëpër Janinë, Konicë, Korçë, Pogradec, Lichnid (Ohër, Herakle), Manastir, Dibër, Tetovë, Scupi (Shkup), Theranda (Prizren), Gjakovë, Ulpiana (Prishtinë), Pejë, Plavë, Berziminium (Podgoricë) e Ulcinium (Ulqin). Këto qendra tradicionale urbane shërbenin si pikënisje për zhvillimet ekonomike të rretheve të tyre, por njëkohësisht edhe si lidhje të shqiptarëve ndaj Perëndimit e Lindjes. Ato ishin krijuar si rezultat i nevojave dhe mundësive hapësinore, ekonomike, demografike, e të tjera, të këtij populli me shekuj, por ishin krijuar pikërisht kështu në skaje të hapësirës etnike, për shkak të komunikimeve me rrethin. Natyrisht, është kjo pozitë në kapërcyell botërash dhe komunikimesh elementi që është reflektuar edhe në identitetin kështu kompleks, prandaj jo ekskluzivisht, shqiptar. Është e qartë se ndarjet e mëvona arbitrare nuk kishin mundësi të krijonin bazë të pranueshme për zëvendësim të këtij identiteti me ndonjë identitet të ri, sidomos jo nëse ai është për vete i paqartë dhe jokonistent.

Kufiri i vendosur në Konferencën e Londrës (1912-1913) dhe i sanksionuar nga Traktati i Versajës (1919-1920) e ndryshoi tërësisht funksionin e këtyre qendrave dhe i çrregulloi raportet ekonomike-tregtare, hapësinore, sociale, politike, demografike dhe identitare në tërë hapësirën në të dy anët e kufirit. Duke ua hequr rolin që kishin luajtur në integritet shqiptar, nga një anë, dhe atë të lidhjeve ndërkombëtare, nga ana tjetër, këto qendra u zbritën në qytete lokale me funksione fare të kufizuara. Kështu, Manastiri, Struga, Dibra, Gostivari, Tetova, Shkupi, Prizreni, Gjakova, Peja, Ulqini, duke mbetur në anën jugosllave të kufirit, duke humbur prapavijën në Shqipëri dhe komunikimet e krijuara me shekuj, bien gradualisht në aspektin ekonomik, kulturor e demografik, ose nisin të humbasin tiparet e tyre kombëtare. Riorientimi i tyre nga lindja ose veriu maqedonas, serb, malazez, që i refuzonin sa kohë që mbeteshin në cilësinë shqiptare, nuk mund të kishte sukses. Nga ana tjetër, e gjithë Shqipëria e

Veriut, malore dhe e pasur me blegtori e minerale, mbetet pa qendra urbane e tregtare. Të njëjtin fat e pësuan qytetet tradicionalisht të rëndësishme të Shqipërisë si Shkodra e Korça. *Reperkusionet e këtij degjenerimi dhe riorientimi të qyteteve dhe jo vetëm të tyre, ndihen gjithashtu në zvogëlimin e rolit të porteve të Durrësit e të Vlorës dhe në izolimin përfundimtar të Shqipërisë.* Kjo do të thotë se ato reperkusione ndjehen drejtpërsëdrejti në disfunkcionimin e një hapësire që kishte krijuar identitetin e vet pikërisht përmes këtyre komunikimeve, prandaj edhe në disfunkcionimin e Ballkanit si pjesë e Evropës dhe në forcimin e mëtejme të vatrës së tij serioze të krizës potenciale. Zëvendësimi i përkohshëm, pas krijimit të Jugosllavisë, me anë të transversales Lubjanë-Zagreb-Beograd-Shkup-Selanik kishte marrë parasysh vetëm pjesërisht interesat globale dhe e kishte orientuar komunikimin vetëm drejt Lindjes, përkatësisht nga Veriu. Një pjesë kyçe e Jugut të Evropës Juglindore ishte përjashtuar nga ky komunikim, e me këtë edhe Perëndimi i Evropës Jugore. Me krijimin e tre kufijve të rinj aspak lehtësues për komunikim dhe me situatën e luftës, kjo transversale u bë krejtësisht e bllokuar, e me këtë praktikisht e tërë Evropa Juglindore.

Në aspektin shpirtëror, politik e kulturor, populli shqiptar edhe ashtu ende me vështirësi të mëdha në ndërtimin e shoqërisë moderne, që dëmtuar edhe më shumë me këtë ndarje. Prej atëherë ai kurrë nuk ka arritur ta shfrytëzojë potencialin e vet njerëzor. Në fakt, gjysma e këtij populli për 9 dekadat e fundit ka qenë vënë nën presionin e përhershëm të kërkimit të rrugëve për çlirim nga pozita koloniale dhe më shumë herë edhe të kërkimit të rrugës për të mbetur gjallë. Vetëm mund të merren me mend shkalla e frustrimit të kësaj popullate dhe rreziku që paraqet ai për zhvillimet e ardhshme sociale.

Nga ana tjetër, pikërisht edhe për këtë shkak, Shqipëria është bllokuar në rrugët e saj të zhvillimit normal sipas potencialeve të veta. Po jap një shembull. Zhvillimi i përgjithshëm drejt vlerave dhe demokracisë perëndimore i shënuar me Lëvizjen Kombëtare të shek. XIX, i projektuar dhe i implementuar në tërësinë e hapësirës kombëtare dhe në sajë të funksionimit të saj si të tillë, pas krijimit të shtetit shqiptar, qoftë edhe ashtu të gjymtuar pati nxitur ngjarje vërtet demokratike. Qysh më 1924 shqiptarët patën arritur të krijonin një lëvizje dhe një shtet demokratik, por ato nuk patën mundësi të mbaheshin jo vetëm për shkak të problemeve të brendshme që duheshin zgjidhur në këtë kapërcim, por edhe për shkak të ndërhyrjes direkte të shtetit serbo-kroatosllloven, Monarkisë Jugosllave. Shqipëria që bërë e varur nga Jugosllavia me vetë faktin se gjysma e popullit shqiptar ndodhej nën sundimin e këtij shteti. Fati i kësaj gjysme jo vetëm që ishte barrë e rëndë për zhvillimet e mëtejme të asaj demokracie të re në këtë shoqëri me shumë probleme moszhvillimi, por ai edhe përdorej drejtpërsëdrejti nga fqinjët me ritme dhe probleme të tjera zhvillimi për pengimin e saj.

Kështu e zvogëluar dhe e rrethuar me kufij të pakalueshëm, e ndarë dhe e izoluar nga funksioni i saj shekullor i lidhjes midis Perëndimit dhe Lindjes së Jugut Evropian e më gjerë, Shqipëria bëhet copë e vogël e arritjes përfundimtare, prandaj joatraktive dhe e pafuqishme për t'u kujdesur jo vetëm për fatin e gjysmës së mbetur jashtë, por as edhe për integritet më radikal të domosdoshme të vetvetes. Izolimi dhe vetizolimi komunist vetëm ia zuri frymën në mënyrë plotësuese kësaj krijese përgjysmë. Në fakt ai ishte zhvillim konseguent i rrjedhave të logjikës së jashtme. Zhvillimi i jashtëzakonshëm i Evropës jomesdhetare dhe rrëgjimi i funksioneve ekonomike e tregtare të Detit të Zi, humbja e pavarësisë së tij, thjesht e kishin favorizuar transversalen tjetër.

Me këtë është rrezikuar një aspekt i rëndësishëm i identitetit shqiptar.

As Shqipëria, as Serbia nuk kanë shans për të ndërtuar shoqëri të vërtetë demokratike sa kohë që të mos zgjidhet problemi i Kosovës dhe i shqiptarëve në ish-Jugosllavi. Absurdi po bëhet lakuriq fare pas krijimit të shteteve nacionale në truallin e Federatës.

Natyrisht, gjithçka komplikohet me implikimet e çështjes shqiptare në çështjen e maqedonasve dhe të shtetit gjysmë të njohur të Maqedonisë. Kjo do të thotë se çështja shqiptare e prek gati pandërmjetshëm Bullgarinë. Njëherësh kjo e nxjerr në shesh edhe më shumë absurdin e ndarjes së shqiptarëve: për të siguruar ekzistencën e shtetit të Maqedonisë duhet të krijohet edhe një kufi i pakalueshëm midis shqiptarëve dhe të çintegrohet edhe ajo që ish integruar në një shkallë 50 vjetët e fundit.

Pesha e Kosovës në kuadër të tërësisë së potencialeve ekonomike, strategjike e të tjera të shqiptarëve, zhvillimet kulturore dhe të vetëdijes, çështjet e identitetit, kontaktet dhe kushtëzimet e ndërsjella të lëvizjeve demokratike në të dy anët e kufirit, diaspora e rëndësishme në Evropë dhe në SHBA, kontaktet intensive shqiptaro-shqiptare po ashtu përmes Evropës, që po mëton të bashkohet duke e ruajtur identitetin e popujve, çështjen e Kosovës e shtrojnë si imperativ të ekzistencës së kombit dhe si një nga çështjet kyçe për zhvillimet në Evropën Juglindore. Për shkencën që merret me raportet midis popujve, kulturave dhe gjuhëve të Evropës Juglindore, për ballkanologjinë, tashmë është thënë se do të ishte një proçkë pa shqipen dhe aportin e saj; mund të thuhet analogjikisht se paqja në Evropën Juglindore do të mbetet vetëm ëndërr pa zgjidhjen e çështjes shqiptare.

Burimet më të rëndësishme të frustrimeve shqiptare nga të dy anët e kufirit kanë qenë dhe vazhdojnë të jenë kufijtë e padrejtë dhe me këtë përpjekje për t'ua mohuar një identitet duke ua imponuar njëherësh tjetrin. Këta kufij ua kanë bërë të pamundshme shqiptarëve t'i zhvillojnë potencialet e veta, në një anë, dhe i kanë involvuar në mënyrë të palejueshme shtetet po ashtu të pazhvilluara të Evropës Juglindore në fatet e këtij populli. Ky involvim arrin shkallën që kërcënon vetë ekzistencën e këtij populli. Duke qenë shtete eksponente vetëm të interesave të popujve të veçantë, duke qenë të paafta për çfarëdo integritesh qytetare, ato janë bërë robër të lakmive pushtuese, prandaj edhe energjitë e veta i derdhin në kërkim të rrugës për të mbajtur këtë gjendje përmes shtypjes së shqiptarëve, përkatësisht për të ruajtur domenet e pushtimit.

Megjithë shkallën e lartë të tolerancës ndaj tjetrit dhe tjetërsisë, të krijuar si nevojë e brendshme në sajë të bashkëjetesës së më shumë konfesioneve dhe të hapjes ndaj kulturave të tjera dhe të ndryshme, përkundër fqinjëve me identitet që mbështet në përjashtimin e tjetërsisë - fetare, kulturore, etnike, shqiptarët nuk mund ta pranojnë më tej këtë ndarje, sepse kjo do të ishte vetëvrasje. Nëntëdhjetë vjet ndarjeje të tillë me të gjitha pasojat e gjenocidit në pjesën e kombit të mbetur jashtë shtetit shqiptar dhe të izolimit të imponuar kështu të Shqipërisë, të rrënimit sistematik të identitetit të një populli, janë kohë mjaft e gjatë përvojash tejet të idhëta për të dëshmuar se rruga e tillë e ndarjes nuk sjell suksese as për të tjerët përreth.

Dalja nga identiteti i krijuar me shekuj do ta prekte qenësishëm raportin ndaj etnikumeve përreth. Përmasat janë të atilla, sa edhe po të ishte e mundshme kjo, do të kërkonte nga identiteti që do të hynte në këto raporte po ashtu ta ndryshojë natyrën e vet. Në integritet të tjera, për shembull, në një Ballkan, kjo do të ishte e mundshme,

por atëherë edhe serbet e maqedonasit do ta humbisnin pjesërisht identitetin e vet, po aq sa shqiptarët, dhe me kusht madje që të ndërtoheshin raporte të tilla demokratike, të cilat do ta siguronin mundësinë e ruajtjes së plotë të identitetit të atyre që nuk do ta donin ndryshimin. Në horizont diçka e tillë nuk ekziston.

Është koha e fundit të mendohet seriozisht për një zgjidhje të re paqësore të fatit të këtij populli dhe me këtë të shumicës së burimeve të konfliktit në Evropën Juglindore. Hegjemonia e popujve 8-10 milionësh serb, grek apo bullgar mbi 7 milionë shqiptarë as është e pranueshme as e mundshme. Tash që dështoi definitivisht hegjemonizmi pansllavist me të gjitha nusproduktet jugosllaviste, komuniste etj., tash që Evropa Lindore dhe Baseni i Detit të Zi po i kthehen definitivisht rrugës së bashkëpunimit me Perëndimin, në të cilin bashkëpunim bota shqiptare e ka rolin dhe pozitën mijëravjeçare të lidhjes, ka ardhur koha që shteti shqiptar, në përmasat e kombit eksponent i të cilit është, ta luajë rolin e vet të rëndësishëm në shndërrimin e Ballkanit nga "fuçi baroti" në zonë të paqes e të bashkëpunimit, në çlirimin e Ballkanit nga lakmitë e vogla luftënxitëse, por edhe në integrimet e vërteta evropiane. Me pozitën e tyre shqiptarët janë çelës jo pa rëndësi në dy drejtime të këtyre integritimeve: veri/jug i Ballkanit dhe lindje/perëndim i Evropës Jugore. Duke qenë më e qartë, çështja shqiptare është njëherësh më lehtë e zgjidhshme dhe me efekte më kuptimplotë për proceset në Evropë.

Ne kemi të drejtë të kërkojmë nga Evropa t'i marrë mbi vete përgjegjësitë për imponimet që na ka bërë. A jemi në gjendje t'i marrim mbi vete përgjegjësitë për vonesat, për paafësi mbrojtëse dhe për mungesat e tjera në ndërtimin e shoqërisë së integruar moderne?